

УДК 821.0 = 161.3

В.М. Кавальчук

**ХРАНАТОПЫ АПОВЕСЦІ «ЖУРАЎЛІНЫ КРЫК»
В. БЫКАВА І РАМАНА «А ЯК БУДЗЕШ КАРАЛЁМ,
А ЯК КАТАМ БУДЗЕШ» Т. НОВАКА**

Васіль Быкаў і Тадэвуш Новак з'яўляюцца знакамітымі пісьменнікамі ў беларускай і польскай літаратурах. Яны належаць да пакалення творцаў, якое ўдзельнічала ў Другой сусветнай вайне і мае свой драматычны вопыт. Артыкул прысвечаны ўвасабленню ў іх антываенных па пафасе творах хранатопаў «дарога», «лес», «вёска» і інш., што з'яўляецца цікавым і актуальным для літаратуразнаўчага аналізу мастацкага твора. Аўтар паводле кампаратывістычных падыходаў разглядае аповесць беларускага празаіка Васіля Быкава «Жураўліны крык» і раман польскага пісьменніка Тадэвуша Новака «А як будзеш каралём, а як катам будзеш», вылучаючы сыходжанні і адрозненні ў рэалізацыі названых хранатопаў.

Уводзіны

Як адзначаў вядомы расійскі літаратуразнаўца М.М. Бахцін, «істотную ўзаемасувязь часавых і прасторавых адносін», якія па-мастацку засвоены ў літаратуры, варта называць *хранатопам* (што значыць у даслоўным перакладзе «часапрастора») [1, с. 121]. Даследчык падкрэслівае, што ў хранатопе прасторавыя і часавыя прыкметы зліваюцца ў адно цэлае. «Час тут згушчаецца, ушчыльняецца, робіцца па-мастацку бачным; прастора ж інтэнсіфікуецца, уцягваецца ў рух часу, сюжэта, гісторыі. Прыкметы часу раскрываюцца ў прасторы, і прастора асэнсоўваецца і вымяраецца часам» [1, с. 121–122]. Гэтая катэгорыя ўяўляецца вельмі цікавай для літаратуразнаўчага аналізу яе рэалізацыі ў мастацкіх творах сучаснасці.

В. Быкаў і Т. Новак, беларус і паляк, – пісьменнікі ХХ ст., якія шчыра адгукнуліся на тэму Другой сусветнай вайны, маючы ўласны досвед змагання за жыццё ў пачварных рэаліях. Кожны з іх назаўсёды пакінуў у сэрцы пачуцці і думкі, што балюча пульсуюць у свядомасці творцаў, напамінаючы пра падзеі той страшнай вайны.

Яскрава і своеасабліва праяўляецца ў творах названых аўтараў катэгорыя мастацкага хранатопа, якую мэтазгодна кампаратывістычна разгледзець на прыкладзе аповесці «Жураўліны крык» В. Быкава і рамана «А як будзеш каралём, а як катам будзеш» Т. Новака.

Хранатоп дарогі, які адным з першых называе М.М. Бахцін у даследаванні «Формы часу і хранатопа ў рамане», з'яўляецца найбольш рапаўсюджаным у сусветнай літаратуры, у тым ліку і ў аналізуемых творах. Літаратуразнаўца пазначае, што дарога – гэта тое месца, дзе перакрываюцца шляхі людзей. «Тут могуць выпадкова сустрэцца тыя, хто звычайна раз'яднаны сацыяльнай іерархіяй і прасторавай далечынёй, тут могуць узнікнуць любыя кантрасты, сутыкнуцца і пераплесціся розныя лёсы. Тут своеасабліва спалучаюцца прасторавыя і часавыя рады чалавечых лёсаў і жыццяў, ускладняючыся і канкрэтызуючыся сацыяльнымі дыстанцыямі, якія тут пераадолююцца» [1, с. 276].

У аповесці «Жураўліны крык» прадстаўлена спатканне людзей, раз'яднаных сацыяльнай іерархіяй і прасторавай далечынёй (калі гаворка ідзе пра чырвонаармейцаў) і раз'яднаных прасторавай далечынёй і маральнымі каштоўнасцямі (калі гаварыць

Навуковы кіраўнік – З.П. Мельнікава, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускага літаратуразнаўства Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна

пра абаронцаў пераезду і фашыстаў). У рамане «А як будзеш каралём, а як катам будзеш» на дарозе ці побач з ёю перасякаюцца лёсы людзей, раз'яднаных у большай ступені сацыяльнай і прасторавай характарыстыкай (Пётр-кавалер і дзяўчаты на выданні, Пётр-партызан і аднавяскоўцы) ці сацыяльнай іерархіяй і маральнай прорваю (партызаны і ворагі-зраднікі). Захоўваецца і яшчэ адна важная рыса: «дарога праходзіць па сваёй роднай краіне, а не ў экзатычным чужым свеце <...>, раскрываецца і паказваецца сацыяльна-гістарычная разнастайнасць гэтай роднай краіны» [1, с. 277]. У Васіля Быкава месца дзеяння – СССР (Расія), а ў Тадэвуша Новака – Польшча. Такім чынам, класічны прыклад хранатопа дарогі назіраецца ў абодвух творах.

Цікава, што месца дзеяння аповесці «Жураўліны крык» акрэсліваецца менавіта скрыжаваннем дарог: «Гэта быў звычайны чыгуначны пераезд, якіх нямала параскідана на сталёвых шляхах зямлі» [2, с. 19]. Героі твора атрымліваюць заданне перакрыць дарогу на суткі. Такім чынам, усе падзеі так ці інакш адбываюцца ў прасторавым абсягу дарогі. Варта адзначыць, што пераадольваюцца межы гэтага абсягу толькі ўмоўна. У першым раздзеле гэта ўвасоблена ў эпізодзе развітання з камандзірам батальёна: «Яны засталіся ўшасцёх, агорнутыя самотай ростані, і нейкі час моўчкі пазіралі ўслед капітану, батальёну, кароценькая, зусім не батальённая калона якога, мерна пагойдваючыся ў вячэрняй імгле, хутка аддалялася к лесу» [2, с. 21]. А на апошніх старонках аповесці такую функцыю выконвае вобраз жураўлінай чарады: «Марудна пасоўваючыся пад аблокамі і самотна квола курлыкаючы, ляцеў там у невядомую далеч невялікі ланцужок журавоў» [2, с. 102]. Такі арыгінальны сюжэталогічны прыём дапамагае В. Быкаву пашырыць канцэптасферу твора, надаючы хранатопу дарогі ўніверсальны сэнс: дарога – шлях – лёс чалавека. Нездарма рэцыпіент мае магчымасць убачыць найважнейшыя моманты жыцця кожнага з шасці абаронцаў пераезда ў рэтраспекцыйным адлюстраванні іх лёсаў праз памяць герояў. Момант скрыжавання лёсаў байцоў на скрыжаванні дарог становіцца момантам вызначальнага выпрабавання на вартасць кожнага з іх.

Варта звярнуць увагу на спробу Івана Пшанічнага здацца ў палон, калі «...ён пашпешлівым крокам злодзея збег са жвіровага насыпу, пераскочыў канаву і <...> пайшоў дарогаю» [2, с. 74–75]. В. Быкаў паказвае сувязь гэтай прасторавай характарыстыкі з часавай: «Усё яго няладнае мінулае засталася адрэзаным на парозе той цёмнай задымленай староўкі – засталася па сваёй волі пакінутае ім, будучае было недзе на гразкай дарозе» [2, с. 74.] Пра падобную характарыстыку М.М. Бахцін казаў: «...Час быццам бы ўліваецца ў прастору і цячэ па ёй (утвараючы дарогі)». Пшанічны ішоў да немцаў, уцякаючы з пераезда, «...каб уратавацца ад смерці і прыдбаць якую-небудзь долю» [2, с. 76]. Аднак атрымалася так, што ў вёсцы, якая была па-за межамі кавалка зямлі, дзе засталіся пяцёра байцоў, здрадніка спаткала тое, ад чаго ён уцякаў, – смерць. На скрыжаванні дарог (у рэальным і метафарычным, падтэкставым, філасофска-аксіялагічным сэнсах) Пшанічны выбраў не той накірунак. Зраднік вымушаны фашыстамі ісці далей «уздоўж дарогі», куды паказвалі немцы. Ён, «не ведаючы куды і нашто, віхлява крочыў па гразі», пакуль не загінуў ад стрэлаў у спіну [2, с. 78].

Як бачна, дарога ў гэтым творы – гэта не толькі месца сыходжання розных людзей і іх лёсаў, але і напрамак з аднаго пункта ў другі. У філасофскім асэнсаванні неабходнасць перакрыць дарогу на суткі ўспрымаецца як намаганне не даць ворагу пайсці выбраным шляхам. Дарога выкарыстоўваецца чалавекам, каб паскорыць рух да мэты. Шасцёра байцоў намагаюцца спыніць гэты рух да варожай мэты, каб паскорыць набліжэнне іншай мэты – перамогі. Калі нехта адмаўляецца ад агульнай выратавальнай мэты, выбіраючы «свой» шлях, то ён аўтаматычна пачынае крочыць па «гразкай» дарозе. В. Быкаў па-майстэрску палемізуе ў сваім творы з макіявелеўскім «мэта апраўдвае сродкі» і абгрунтоўвае іншае: толькі годныя сродкі вядуць да годнай мэты.

Паколькі фабульны час рамана Т. Новака больш працяглы, у якасці прыклада разгледзім адну з падзей, звязаную з рэалізацыяй хранатопа дарогі ў гэтым творы.

У рамане польскага пісьменніка дзеянне адбываецца па-за межамі вёскі, час ваенны, але барацьба з ворагам, адлюстраваная ў выбраным эпізодзе, вядзецца не салдатамі, а партызанамі. З гэтым звязана і своеасаблівае ўспрыманне дарогі, якая прызначана не для таго, каб яе бараніць (як у аповесці В. Быкава), і не для таго, каб ёю карыстацца ў звыклым разуменні. Па дарозе да партызанаў, не ведаючы таго, сам накіроўваецца здраднік. Паштальён едзе на веласіпедзе да парома, каб перадаць паліцыі схаваны спіс усіх партызан мясцовага атрада. Відавочна, што часавы адрэзак ад моманту, калі стала магчыма пачуць, «як адлятае з-пад калёс жвір і стукаюць каменьчыкі па вобадзе і спіцах», да моманту спаткання здрадніка і героя-партызана не можа быць доўгім, але з дапамогай суб'ектывізацыі часу аўтар пашырае яго [3, с. 248]. Рэцыпіент становіцца сведкам думак героя, яго пачуццяў і міжвольных назіранняў. Вялізная псіхалагічная напружанасць дзеяння адлюстроўваецца таксама і ў скажэнні прасторы: «Я бачыў ягоны твар, бачыў, як ён расцягваецца ва ўсю шырыню дарогі, зачэпляючы ланьку» [3, с. 248–249]. Трапіўшы ў рукі партызанаў, паштальён замармытаў: «Адну хвіліначку, зараз, адну хвіліначку...» [3, с. 249]. Але спроба адтэрмінаваць час справы дарэмная. Зраднік атрымлівае больш за адну хвіліну, аднак гэта не ратуе яго. Адвезены далей ад дарогі, на якой могуць з'явіцца нечаканыя людзі, паштальён будзе забіты. Ідэя непазбежнасці пакарання пасля злачынства ўвасабляецца праз арыгінальную рэалізацыю хранатопа дарогі як шляху, што злучае лёсы розных людзей і вядзе да будучага, якое невядома чалавеку.

Своеасабліва праяўляецца хранатоп дарогі і ў рамане Т. Новака. На працягу вандровак Пятра і Маісея разам з войскам іх шляхі праходзяць дарогамі і характарызуецца выразна акрэсленым накірункам і часам: «Некалькі дзён мы ішлі на ўсход. Дзень і ноч мы ішлі на ўсход» [2, с. 155], «Кіруючыся ўвесь час на ўсход, мы ішлі ўсю ноч» [2, с. 168]. Але пасля таго, як героі згубілі сваю дывізію, яны ўсё часцей збочваюць з дарог і хаваюцца наводдаль менавіта для таго, каб пазбегнуць непажаданых сустрэч: «З-за таго, што мы ішлі палямі, далёка абмінаючы мястэчкі і вялікія вёскі, не здарылася нам ніводнага разу спаткаць немцаў» [2, с. 181].

Акрамя таго, дарога яшчэ мае сваю «памяць», якую можна прачытаць па тых слядах, што застаюцца на ёй: «Дарога, засыпаная па шчыкалаткі пылам, была зрыта конскімі капытамі і коламі павозак. Па гэтых слядах мы даведалься, што гэтым шляхам ішлі нашы. І немцы іх яшчэ не высочвалі. Мы не заўважылі слядоў танка ці машыны» [2, с. 172]. Як бачна, дарога можа не толькі «весці» да мэты ці «сутыкаць» розныя лёсы, яна можа «расказваць» пра тое, што адбылося ў мінулым. Аўтарская ідэя аднасці часоў увасабляецца і праз такое арыгінальнае сэнсавое напаўненне хранатопа дарогі.

Блізкім да хранатопа «дарога» з'яўляецца *хранатоп «лес»*. Рэаліі вайны надаюць яму новае значэнне. У ваенны час небяспечна заставацца там, дзе чалавек звычайна знаходзіць прытулак, – у вёсцы, хатце, мястэчку. А тое месца, дзе ў мірны час ніхто не пажадае начаваць, – лес – падчас варожага навалы здаецца бяспечным сховішчам. Менавіта такую ролю выконвае згаданы хранатоп у рамане Т. Новака: «Селянін <...> вывеў нас на палявую дарогу. Адтуль, не азіраючыся, мы накіраваліся ў лес» [2, с. 181]. Падобныя канатацыі гэтага хранатопа маглі б праявіцца ў аповесці В. Быкава, але прастора твора абмежаваная чыгуначным пераездам і амаль не пашыраецца далей. Выключэннем з'яўляецца менавіта лес, у які адыходзіць, аддаляецца батальённая калона, пакідаючы байцоў каля старожкі. На працягу сутак чырвонаармейцы павінны бараніць пераезд, а потым ім дазволена адысці «за лес». У такім кантэксце лес выяўляецца магчымасцю захаваць жыццё. Для некаторых байцоў гэта спакуса становіцца вырашаль-

най: Аўсееў прапаноўвае старшыні адысці за лес, калі разумее, што вораг блізка, а потым, пасля смяротнага ранення камандзіра, не вытрымлівае і пачынае ўцякаць.

Лес становіцца прытулкам для людзей на доўгі час, хаваючы сваю ўнутраную прастору ад чужых вачэй, а час у ім быццам бы робіцца аднародным, таксама адгароджаным ад часу звычайнага. Варта ўспомніць згаданую намі вышэй сцэну расправы партызанаў з паштальёнам-зраднікам у рамане Т. Новака, калі сведкамі гэтага здарэння становяцца толькі дрэвы і хмызняк, што ніколі не выдадуць таямніцу, пахаваюшы яе назаўжды ў мінула-цяперашнім часе: «Я кінуў галавой у бок бліжэйшых кусцікаў бэзу. Ён ішоў перада мной, быццам трымаючы пад пахамі па дзве пасылкі, прысланыя з Амерыкі. Я выцягнуў рэвальвер, зняты перад гэтым з засцерагальніка» [3, с. 252]. Лес хавае і гукі, і сляды помсты партызанаў.

У беларускім (і шырэі – славянскім, г.н. і польскім) традыцыйным светабачанні лес асацыюецца з небяспекай. Для простага селяніна ён у большай ступені крыніца адмоўнага (рэальнага: драпежнікі, рабаўнікі, стыхійныя з’явы; міфалагічнага: лесавікі, чараўніцы, русалкі і інш.), чым станоўчага (магчымасць здабыткаў: дрэва, ягады, грыбы, дзічына і г.д.). Звязана гэта з тым, што магчымасць карыстацца другім для многіх была абмежаваная (панскі лес, неабходнасць валодаць спецыфічнымі навыкамі паляўнічага і рыштункам і г.д.), а першае несла небяспеку заўсёды. Аднак матывы замілавання хараством лесу і яго багаццем з цягам часу робяцца больш распаўсюджанымі і ў літаратуры ХХ ст. сустракаюцца часта. Знаходзім матывы лесу ў творах такіх знакамітых беларускіх пісьменнікаў, як Я. Колас, У. Караткевіч, І. Шамякін, Р. Барадулін, А. Адамовіч і інш. У паэтыцы прозы В. Быкава матывы лесу займае важнае месца, асабліва ў партызанскіх апавесцях («Сотнікаў», «У тумане», «Пайсці і не вярнуцца» і інш.), у «Знаку бяды», «Аблаве», «Сцюжы». Але канатацыя варожасці знікае з яго характарыстык, часцей саступаючы месца значэнню абароны. Лес у быкаўскіх творах (у апавесці «Жураўліны крык» у тым ліку) становіцца месцам прытулку партызан ці салдатаў, як і ў рамане Т. Новака.

Хранатоп «вёска» супрацьлеглы хранатопу «лес» па сваёй сімвалічнай афарбоўцы. Але і ў гэтым выпадку падчас вайны ацэначныя канатацыі супрацьлегла мяняюцца. Калі лес робіцца прыязным і спагадлівым, то вёска перастае даваць жаданы спакой і прытулак. Герой В. Быкава Пшанічны, набліжаючыся да вёскі, спадзяваўся, што знойдзе там паратунак, але яна, хоць і выдае прысутнасць людзей, тым не менш выглядае пакінутай: «Неўзабаве з туману цьмянымі постацямі выніклі стрэхі хацінак, голае вецце дрэў, пасля плот з забытай анучай на жардзіне. За рогам крайняй хаты, куды паварочвала дарога, чулася прыглушаная туманам прысутнасць людзей, і Пшанічны яшчэ болей устрывожыўся ад думкі – хто там?» [1, с. 77]. Вяскоўцаў не было, толькі немцы ды адна выпадкова сустрэтая на апошнім шляху Івана сялянка. Гэтая вёска прыносіць герою не гасціннасць і збавенне, а смерць.

Калі Пётр і Маісей у рамане Т. Новака ідуць за дывізіяй, яны кожныя паўгадзіны бачаць вёску: «Ніхто нам з гэтых вёсак не выходзіў насустрач. Хаты былі замкнутыя на клямкі. З ніводнага коміна не падымалася нават пасмачка дыму» [2, с. 173]. Адночы героям давялося ўцякаць ад таго прытулку, які яны знайшлі ў вясковай хаце. Сябры здагадаліся, што гаспадар, прымаючы гасцей, даручыў малому хлопцу перадаць паліцаям, што ў ягонай хаце партызаны. Таму Пётр і Маісей, калі вырашаюць зайсці ў хату, не застаюцца там надоўга, аддаючы перавагу начлегу ў лесе. Вёска, такім чынам, са сталага прытулку пераўтвараецца ў кароткачасовы пункт прыпынку, мяняючыся ролямі з лесам.

Гэтыя два хранатопы звязаны з вельмі значным *хранатопам «дом»*, што ўключае ў сябе такія паняцці, як «парог», «акно», «дзверы». Можна нават умоўна падпарадкаваць хранатопы «лес» і «вёска» гэтаму хранатопу паводле разгледжанай вышэй се-

мантыкі 'прытулак'. Дом – гэта тое месца, дзе чалавек жыве. Акно – гэта тое, што дае ўяўленне пра наваколле і дазваляе зазірнуць у дом звонку. Дзверы – гэта выйсце ў навакольны свет і ўваход адтуль. Парог – гэта магчымасць першага кроку па-за межы дома.

Галоўны герой рамана Т. Новака любіць свой дом і менавіта сюды вяртаецца з фронту. «Я любіў гэты пакой. <...> ён нагадваў мне заўсёды закуток разабранага драўлянага касцельчыка» [2, с. 36]. Ён ведае ўсе пахі роднага дома, у якім злучыліся пакаленні, што пакінулі свае сляды. Дом убірае ў сябе памяць і нагадвае пра мінулае. Пётр намагаецца не думаць пра бацьку пасля ягонай смерці, каб той не бачыўся яму паўсюль: «Таму ў адрозненне ад матулі я не крычаў па начах і па цёмных кутах» [2, с. 39]. «Гэтыя ўсе месцы ў доме, у аборы, у садзе, у полі, праз якія бацька праходзіў, якія кранаў плячыма, у якія ўбіў цвік, уставіў дошку, ніколі не нагадвалі мне жывога ў маёй памяці старога. <...> Я быццам зачыніў яго ў сабе, не дазваляючы яму ўваходзіць у месцы і рэчы, з якімі і ў якіх ён быў» [2, с. 40]. Праз акно ўласнага дома бацька Пятра, калі яшчэ быў жывы, бачыў нават сваю смерць, а не толькі рэальны навакольны свет: «Звычайна ён бачыў яе, калі вечарамі ў прыцемках сядзеў каля акна. Гэтае бачанне з'яўлялася заўсёды, калі ён еў хлеб з салам, наразаючы складаным сцізорыкам адно і другое на дробныя кавалкі» [2, с. 27]. Але, у сваю чаргу, смерць падпарадкоўвалася законам рэальнасці: бацька казаў замкнуць дзверы, калі бачыў яе. І яна быццам не магла зайсці. Ён працягваў жыць. Такім чынам дзверы сапраўды аддзялялі вонкавае і ўнутранае, не даючы пранікнуць унутр непажаданым гасцям.

Гэтаксама Пётр і Маісей не могуць знайсці прытулку ў тых хатах, якія не адчыняюць у ваенны час для іх свае дзверы. Прастора дома прымае толькі тых, хто лічыцца сваім, а падзел на сваіх і чужынцаў ажыццяўляе гаспадар хаты або гаспадыня. Таму спачатку ён ці яна выглядаюць за парог, і толькі потым вырашаюць, ці можна пераступіць гэты парог гасцю: «Толькі ў трэцяй вёсцы да нас выглянула жанчына» [2, с. 173]. Пасля гэтага яна пускае Пятра і Маісея ў дом.

На парозе галоўны герой Т. Новака любіць сядзець і глядзець, што робіцца навокал, асабліва паддаючыся марам і чакаючы, калі будуць праходзіць міма дзяўчаты, адна з якіх у будучым павінна стаць яго жонкай. Хранатапічнае скрыжаванне часоў паказваецца і праз наступныя словы героя: «я сядзеў на парозе, выедзеным тысячнымі дажджамі і ступнямі двух пакаленняў» [2, с. 42]. Калі дзверы больш звязаны з прасторай, то парог робіцца носьбітам таксама і часавых характарыстык, фіксуючы выразныя змены цяперашняга ў параўнанні з мінулым. Аўтарская манера паслядоўна паказваць еднасць часоў праз яскравыя вобразы знаходзіць сваю рэалізацыю ў вобразе парога, які разам і аддзяляе адну часапрастору ад другой, і спалучае іх.

У аповесці В. Быкава домам на адну ноч для байцоў становіцца старожка. На пачатку твора здаецца, што яна не можа замяніць дом: «Цяпер у будцы не было нікога. <...> Золкі восеньскі вецер раз-пораз рыпаў яе насцеж расчыненымі дзвярыма» [1, с. 19]. Прастора ўжо не падзяляецца на ўнутраную і знешнюю, таму што з адыходам чалавека адсюль будынак перастаў быць жылым, а значыць перастаў быць «домам»: «...Старшына па-гаспадарску пакратаў расчыненыя рыпучыя дзверы і пераступіў парог пакінутай будыніны. З двух выбітых вокнаў струменілі пранізлівыя патокі скразняку, матляўся на сцяне надарваны зрудзелы плакат, які заклікаў некалі разводзіць пчол; моцна смярдзела сажай, пылам і яшчэ нечым нежылым і непрыемным. На затаптанай падлозе валяліся кавалкі тынкоўкі, камякі гразі з падэшваў і саламяная церуха» [1, с. 22]. Мінулае яшчэ прысутнічае тут сваімі слядамі, але цяперашняе не пакідае яму шанцаў. Дом з'яўляецца домам толькі тады, калі ў ім жыве чалавек. Гэта галоўная ўмова. Не вокны, не дзверы і не парог ствараюць ягоную сутнасць, а яго прызначэнне – даваць прытулак чалавеку. Таму, калі Свіст «зайшоў у старожку, затуліў нейкім рыззём абодва акенцы і ўзяўся распальваць у грубцы» [1, с. 42], старожка пачала новае сваё існаванне. Зноў

пачалі дзейнічаць усе законы, звязаныя з хранатопама «дом»: прастора падзялілася на вонкавую і ўнутраную, а час у старошчы пачаў ісці хутчэй за час навокал. «Утульнасці тут было небагата: дзьмула з вокнаў, дым не хацеў ісці ў комін і, расплываючыся пад нізкай столлю, выядаў людзям вочы, але ўсё гэта здалася ім раем пасля той непагадзі, ад якой яны схаваліся сюды. Галоўнае – тут было суха, макрата і холад засталіся з таго боку дзвярэй і напаміналі аб сабе толькі невыразным шорхатам ветру і лёскатам дажджавых кропель па даху» [1, с. 42]. Калі Аўсееў вяртаецца з варты, наракаючы на тое, што яго доўга не змяняюць, Карпенку здаецца, што яшчэ «і дзвюх гадзін не мінула», але потым, глянуўшы на гадзіннік, ён здзіўляецца: «Эге, пяць гадзін! Хутка і світанне» [1, с. 57]. Дзверы і парог старошкі аддзяляюць прастору дома, які ўвасабляе пэўнае, вядомае мінулае і цяперашняе, ад прасторы наваколля, якое адлюстроўвае ваеннае небяспечнае цяперашняе і няпэўную будучыню: «Прычыніўшы за сабой дзверы старошкі, Пшанічны з рашучай выразнасцю адчуў, што ён назаўжды ўжо адарваўся ад гэтых пяцярых людзей, з якімі звёў яго недарэчны вайсковы лёс. <...> Усё яго няладнае мінулае засталася адрэзаным на парозе той цёмнай задымленай старошкі – засталася па сваёй волі пакінутае ім, будучае было недзе на гразкай дарозе» [1, с. 74].

Не ўсе сімвалы, прадстаўленыя ў быкаўскай аповесці, маюць у рамане Т. Новака аналагічны характар. *Неба*, напрыклад, якое набывае выразна сімвалічныя канатацыі ў творы беларускага пісьменніка, у польскага мастака набліжаецца да статусу хранатопа. Пётр бачыць у небе не толькі скрыжаванне розных часавых пластоў (сімвал вечнасці), але і перасячэнне розных прасторавак адзінак: на «паверхні» неба адбываюцца цэлыя дзеянні, а яно, між тым, застаецца небам – паветрам са сваім колерам і зменамі: «Па амаль ясным небе, якое нагадвала пясок над ракой ці нованароджанае ягнё, цягнуў (Ясек. – В.К.) забітых за ногі, вязаў іх рамянямі і дротам і кідаў у ваду, запоўненую залатымі і чырвонымі яблыкамі» [2, с. 80]. У аповесці «Жураўліны крык» Глечык чуе, як «з неба зляцеў на зямлю другі, распачна-абрывісты гук» [1, с. 102]. Гэта быў жураўліны крык, што нагадаў аб смяротнай небяспецы і біўся «вялікаю прагай да жыцця» [1, с. 103]. Такім чынам, у рамане Т. Новака больш выразныя хранатапічныя рысы «неба», а ў аповесці В. Быкава яны толькі сімвалічна-алегарычныя.

Заклучэнне

Такім чынам, можна адзначыць, што вясковы светапогляд галоўнага героя рамана Т. Новака «А як будзеш каралём, а як катам будзеш» надае часава-прасторавай сферы твора большую зменлівасць у параўнанні з часава-прасторавай сферай аповесці В. Быкава «Жураўліны крык». Гэта звязана з насычанасцю польскага твора містычнымі, ірэальнымі элементамі, што надае яму міфалагізаванае, рамантазаванае сэнсавастыльовае напаўненне. Аднак варта падкрэсліць, што аповесць В. Быкава ў параўнанні з раманам Т. Новака вылучаецца большай ступенню рэалістычнага псіхалагізму ў абмалёўцы герояў, сітуацый, усёй апавядальнай прасторы, што ўвасоблена праз сістэму сімвалаў і рэалістычна-дэталёвых замалёвак.

Можна канстатаваць, што ў рамане Т. Новака ў больш значнай ступені прысутнічае метафарызацыя і міфалагізацыя часу і прасторы. Твору польскага аўтара ўласцівы псіхалагізм іншага тыпу – ірэальна-абагульнены (адлюстраванне ўнутранага свету герояў праз трансцэндэнтныя прапавы).

Відавочна, што быкаўскі твор характарызуецца дастатковай канкрэтнасцю акрэсленых аўтарам часава-прасторавак уяўленняў, што дапамагае чытачу арыентавацца ў рэтраспекцыйных зваротах герояў, і паслядоўным аналітыка-рэалістычным увасабленнем тэмы чалавека і вайны. У рамане польскага аўтара гэта тэма вырашаецца ў метафарычна-абагульненым, нават па-філасофску ўзбуджэнным плане: чалавек і вайна, чалавек і забойства, злачынства і пакаранне, вайна не толькі як чалавеказнішчэнне,

але і як чалавекаразбурэнне, калі пачынае знікаць мяжа паміж маральным і амаральным, калі чалавек дазваляе сабе быць і каралём, і катам.

Варта адзначыць, што ў аповесці «Жураўліны крык» больш традыцыйным сэнсам напоўнены хранатопы дарогі і дома; у рамане «А як будзеш каралём, а як катам будзеш» сэнсавае напаўненне хранатопаў шырэйшае і зменлівае. Прыкладам несупадзення можа быць хранатоп «неба» ў творы Т. Новака, якому ў быкаўскай аповесці адпавядае сімвал («неба» ў В. Быкава характарызуецца ўніверсальным часава-сімвалічным вымярэннем – «вечнасцю»). Адметным у абодвух творах з’яўляецца змена традыцыйных значэнняў хранатопаў вёскі і лесу на супрацьлеглыя (пазітыўнае на негатыўнае і негатыўнае на пазітыўнае адпаведна), што падкрэслівае разбуральнасць вайны і своеасаблівую «перавернутасць» чалавечага светаўспрымання ў ваенны час.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Бахтин, М.М. Формы времени и хронотопа в романе : очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Литературно-критические статьи / сост. С.Г. Бочаров, В.В. Кожинов. – М. : Худож. литература, 1986. – С. 121–290.

2. Быкаў, В. Збор твораў : у 4 т. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літаратура, 1980. – Т. 1 : Аповесці. – 432 с.

3. Nowak, T. A jak królem, a jak katem będziesz / T. Nowak. – Warszawa : Czytelnik, 1972. – 387 s.

Kavalchuk V.M. The Chronotops of the Story «Crane’s Cry» by Vasil Bykau and Novel «If you will be the king, if you will be the executioner» by Tadeush Novak

Vasil Bykau and Tadevush Nowak are the famous writers of XX century from the Belarus and Poland accordingly. The article deals with analysis of such literary concept, as chronotop (mentioned by M. Bakhtin). The researcher suggests his interesting interpretation of such well known chronotops as «the road», «the forest», «the village», etc., which has its original realizations in story «Crane’s Cry» by Vasil Bykau and novel «If you will be the king, if you will be the executioner» by Tadeush Novak.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 19.09.2012